

УДК 373.5.091.3:65

Пискун О.М., Сокол Н.В.

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМЛИВОСТІ ТА ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ В ПРОЦЕСІ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано погляди науковців на структуру однієї з ключових компетентностей випускника сучасної школи – підприємливості і фінансової грамотності, що включає в себе мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний й емоційно-вольовий компоненти та відповідні ним знання, уміння, якості особи. Показано вплив технологічної освіти і, зокрема, проектної діяльності на розвиток означених якостей старшокласника. Наведено етапи, а також форми і методи навчання, які забезпечують ефективне формування підприємницької компетентності та фінансової грамотності учнів старших класів на уроках технологій та в позаурочний час.

Ключові слова: ключова компетентність, підприємливість, фінансова грамотність, технологічна освіта.

Сучасне суспільство характеризується швидкими змінами в усіх сферах життя. Стрімкий розвиток технологій змінює світ у бік інформатизації та відкритості, що обумовлює заміну традиційних способів мислення і діяльності на уміння виявляти ініціативу та творчість в нових умовах, критично мислити, брати відповідальність за прийняті рішення. Це спрямовує сучасну освіту до впровадження компетентнісного підходу. Серед ключових компетентностей випускника нової української школи окреме місце посідає ініціативність і підприємливість, адже виховання підприємливої молоді – не лише засада економічного розвитку, а й умова виживання України як держави.

Розвиток підприємливості і фінансової грамотності є важливими складовими формування в учнівської молоді економічного мислення та передбачає не тільки формування ділових якостей, таких як ощадливість, розважливість, а й накопичення знань, що стосуються правових засад власності, розвитку підприємницької діяльності тощо.

Окремі аспекти питання виховання підприємливості в українських школярів розкривають у своїх працях Ю. Білова, А. Гельбак, І. Пронікова, питанням підвищення фінансової грамотності присвячено праці Т. Смовженка, С. Юрія, Н. Слав'янської, А. Незнамова, Б. Приходько, Т. Кізіми та інших.

Мета даної статті – проаналізувати структуру підприємницької компетентності та фінансової грамотності випускника загальноосвітньої школи та розкрити шляхи їх розвитку у процесі технологічної освіти старшокласників.

Одним з перших дослідників, який створив найбільш цілісну концепцію підприємництва, був австрійський економіст Йозеф А. Шумпетер, який вважав, що підприємництво допомагає розвиватись суспільству завдяки "здійсненню нових комбінацій", основними з яких є: створення нового, невідомого споживачеві блага, відкриття нових технологій виробництва і комерційного використання уже існуючих благ, освоєння нових ринків збуту, освоєння нових джерел сировини, зміна структури галузі або виробництва. Отже, в основі підприємництва лежить акт відкриття нових прибуткових можливостей економічної системи. Головною ціллю підприємницької діяльності є отримання вигоди, а середовищем діяльності підприємця є невизначеність.

Важливим елементом підприємницької діяльності є спосіб і засоби досягнення цілі. Під ними розуміють певні знання, вміння, навички а також особливі здібності, які розвиваються на основі певних вроджених анатомо-фізіологічних задатків.

Американські дослідники Р. Хізрич і М. Пітерс виділяють 14 умінь і знань, які є найбільш важливими для підприємницької діяльності, а саме:

- ясне розуміння підприємництва;
- відділення фактів від міфів;
- уміння давати виважені оцінки;
- уміння знаходити нестандартні рішення;
- уміння поводитись і приймати рішення в умовах невизначеності;
- уміння виробляти нові комерційні ідеї;
- уміння оцінювати перспективність нових ідей;

- знання, які є необхідними для створення нової справи;
- вміння оцінювати зовнішню ситуацію;
- вміння оцінювати дії з точки зору етики і моралі;
- вміння укладати угоди, встановлювати контакти, вести переговори;
- вміння отримувати належне.

Сучасними дослідниками поняття підприємливість, в широкому значенні, визначається як практична кмітливість, здатність активно діяти, ініціативність. У вузько економічному значенні – це здібності людини до отримання прибутку з найменшими витратами. Вважається що приблизно кожна 6-7 людина, тобто біля 15% є підприємливими. Таким чином з одного боку далеко не кожен може бути підприємцем, а з іншого практично завжди і майже в будь якому суспільстві є достатня кількість підприємливих людей [6].

Проте підприємливість – це не тільки необхідна якість особистості бізнесмена, а й та риса, якої потребує кожна людина в умовах ринкової економіки. До цих якостей належать:

- відповідальність – здатність відповідати за свої справи і доручення;
- самостійність – здатність вільно орієнтуватися в новій ситуації, оцінювати свої способи дії, шукати нові методи роботи;
- ініціативність – вміння особистості за власним бажанням організувати свою і колективну діяльність;
- працьовитість – любов до праці, здатність працювати на повну силу, зосереджено й раціонально;
- творчість – діяльність, що породжує якісно нове й відрізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно значущою унікальністю;
- наполегливість – подолання в роботі труднощів;
- організованість – вміння планувати свої дії і вчинки, керуватися планом у процесі діяльності;
- чесність – вміння говорити правду.

З точки зору практичної психології, підприємницька компетентність – це особистісна якість, здібність, модель поведінки, необхідна для успішного вирішення певних бізнес-задач та досягнення високих результатів у підприємницькій діяльності. У Європейській довідниковій системі підприємницька компетентність трактується як здатність особистості втілювати ідеї у сферу економічного життя, як інтегрована якість, що базується на креативності, творчості, інноваційності, здатності до ризику, а також спроможності планувати та організувати підприємницьку діяльність.

На думку Ю. Білової, підприємницька компетентність – це інтегральна психологічна якість особистості, яка проявляється в умотивованій здатності до творчого пошуку та реалізації нових економічних ідей і дає змогу вирішувати різноманітні проблеми в повсякденному, професійному, соціальному житті. Наявність підприємницької компетентності дає змогу особистості знаходити та застосовувати оптимальне поєднання ресурсів у процесі виробництва, створювати і впроваджувати в економічне життя суспільства інновації, йти на певний ризик, необхідний для виконання поставленої мети. Успіх підприємницької діяльності пов'язаний із самоорганізованістю, діловими та особистісними якостями підприємця, ефективністю управління бізнесом. Важливими є лідерські якості, вміння розв'язувати конфліктні ситуації, приймати рішення в умовах невизначеності, працювати в команді, стимулювати й мотивувати зусилля працівників, створювати організаційні структури [1].

Структура підприємницької компетентності (за Ю. Біловою) така:

- мотиваційно-ціннісний компонент – це морально-етичне ставлення особистості до підприємницьких цінностей (свобода вибору, самореалізація, ощадливість, толерантність, чесність), що визначає суб'єкт-суб'єктні міжособистісні відносини, а також суб'єкт-об'єктні відносини людини з природою;
- когнітивний (або знаннево-змістовий) компонент включає знання теоретичного й технологічного (процедурного) характеру: це сукупність знань, що відображають розуміння сутності економічної сфери життя сучасного суспільства; теоретичні знання про основні поняття та методи підприємницької діяльності. Цей компонент враховує особливості і варіативність змісту освітніх та особистісних потреб, мотивів особистості на різних етапах її економічної та підприємницької підготовки;
- діяльнісний (або практико-технологічний) компонент передбачає формування практичних умінь підприємницької діяльності, а саме: вміння вибору ефективної бізнес-ідеї та форм підприємницької діяльності; здатність до організації, планування та прогнозування підприємницької діяльності; вміння презентувати власні проекти, вести конструктивний діловий діалог; готовність творчо розв'язувати різноманітні проблеми у сфері підприємницької діяльності на основі набутих знань, умінь, способів мислення; спроможність керувати та контролювати хід і результати підприємницької діяльності;
- емоційно-вольовий компонент включає: здатність розуміти власний емоційний стан у ситуації пошуку та реалізації бізнес-проектів; здатність гідно переживати відсутність результату, спроможність

відкрито ділитися своїми почуттями і переживаннями; цілеспрямованість; витримка, володіння собою в ситуаціях невизначеності [1].

Отже, компетентність "підприємливість" означає здатність особи втілювати задуми в життя. Вона передбачає вміння старшокласника проектувати власну професійну діяльність відповідно до своїх схильностей, переваг і недоліків, мислити творчо, генерувати нові ідеї й ініціативи та втілювати їх у життя для підвищення власного добробуту і для розвитку суспільства та держави; формулювати цілі і завдання, розробляти план для їх досягнення, прогнозувати і нівелювати ризики; ухвалювати рішення й оцінювати їх ефективність; раціонально використовувати ресурси; аналізувати помилки; знаходити вихід з кризових (критичних) ситуацій.

Підприємництво не можливе без фінансової грамотності, яку, у вузькому значенні, розуміють як знання про фінансові інститути і пропоновані ними продукти, а також вміння їх використовувати в разі виникнення потреби й розуміння наслідків своїх дій або ж як здатність споживачів і підприємців сфери малого бізнесу розуміти роздрібні фінансові продукти з метою прийняття обґрунтованих фінансових рішень. Тобто фінансову грамотність пов'язують безпосередньо з певною системою знань про основні фінансові продукти, що реалізуються на фінансовому ринку країни.

Ш. Мунді, міжнародний консультант з фінансової грамотності, визначає її як знання, розуміння, навички і впевненість, що дозволяють особі приймати правильні фінансові рішення та діяти відповідно до конкретних обставин. Т. Смовженко стверджує, що фінансова освіченість допомагає зрозуміти визначальні фінансові поняття та використовувати їх для прийняття рішень про доходи, витрати та заощадження, для вибору відповідних фінансових інструментів, планування бюджету, нагромадження коштів на майбутні цілі тощо. Т. Кізіма визначає поняття "фінансова грамотність" як сукупність світоглядних позицій (установок), знань і навичок громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатність компетентно застосовувати їх у процесі прийняття фінансових рішень [4].

На думку О. Ковтуна, фінансова грамотність – це здатність громадян ефективно управляти особистими фінансами; здійснювати короткострокове і довгострокове фінансове планування та облік витрат і доходів домогосподарства; оптимізувати співвідношення між заощадженнями й споживанням; розбиратися в особливостях різних фінансових продуктів і послуг, мати актуальну інформацію про стан фінансового ринку; приймати обґрунтовані рішення щодо фінансових продуктів і послуг, а також усвідомлено нести відповідальність за такі рішення [3].

Для формування ключових компетентностей у зміст кожного навчального предмету закладено наскрізні інтегровані змістові лінії. Призначення наскрізних змістових ліній – формування в учнів здатності застосовувати знання й вміння з різних предметів у реальних життєвих ситуаціях або виконання практичних завдань наближених до життя.

Змістова лінія "Підприємливість і фінансова грамотність" націлена на розвиток лідерських ініціатив, здатність успішно діяти в технологічному швидкозмінному середовищі, забезпечення кращого розуміння молодим поколінням українців практичних аспектів фінансових питань (здійснення заощаджень, інвестування, страхування, кредитування тощо) [5].

У процесі технологічної освіти під час проектування учнів навчають планувати свою діяльність, орієнтують на проведення міні-маркетингового дослідження з метою обґрунтування призначення і конструкції виробу; навчають добирати матеріали і технології їх обробки з метою виготовлення якісного конкурентоспроможного виробу; визначати необхідну кількість матеріалів для виготовлення виробу; формування вміння економно використовувати матеріали під час їх обробки; проводити міні-маркетингові дослідження з метою визначення характеристик виробу з позиції споживача; визначати орієнтовну вартість виробу як готового продукту; розробляти рекламу готового продукту чи послуги.

Під час виконання проектно-технологічної діяльності підвищується також і фінансова грамотність учнів. Так, на конструкторському етапі необхідно дати обґрунтування витрат необхідних матеріалів, засобів енергії, грошових коштів на оплату праці при виготовленні виробу; визначити собівартість виробу, що виготовляється, величину запланованого прибутку і договірну ціну виробу; визначити рівень рентабельності виготовленого виробу; спланувати випуск виробу – кошторис доходів і витрат. Тобто необхідно здійснити попередню економічну оцінку доцільності постановки розробленого проекту на виробництво, його випуску й продажу.

Ефективність формування підприємницької компетентності та фінансової грамотності учнів залежить від впровадження в навчальний процес таких форм, методів і технологій навчання, які створюють можливості школярам виконувати ті ролі, завдання, шукати такі розв'язки проблем, робити такі відкриття, які їм доведеться здійснювати у повсякденному житті.

Роль керівника підприємницької діяльності покликаний виконувати вчитель трудового навчання і технологій. Його функції змінюються в міру реалізації процесу розвитку підприємливості учнів. Якщо на початку процесу це здебільшого організаторська функція, то на другому етапі – управлінська, на третьому – контролююча, на четвертому – консультаційна.

На першому етапі необхідно дати учням уявлення про роль і значення підприємливості в розвитку особистості і суспільства в цілому; розкрити важливість вміння спілкуватися і сприяти формуванню даного вміння на початковому етапі; сформувати позитивну мотивацію до активної пізнавальної та практичної діяльності в галузі підприємництва; сформувати здатність визначати і формулювати проблему, виявляти причини її виникнення і пропонувати варіанти її вирішення за запропонованим зразком (алгоритмом); сприяти прояву виконавської ініціативи в прийнятих рішеннях; розкрити важливість вміння постановки чітких цілей і здатності дотримуватися їх. Вирішенню цих завдань сприяє залучення учнів до процесу розробки підприємницьких ідей, організації підприємницької діяльності. З цією метою можуть бути використані імітаційні методи активного навчання: аналіз конкретних виробничо-економічних ситуацій, імітаційні вправи. Підкріплення цих методів здійснюється такими прийомами, як заміна монологічного викладу вчителя діалоговими формами навчання, мозковий штурм, дискусія, прийоми питань-відповідей, вільних асоціацій, системного аналізу тощо.

На другому етапі процесу важливо сформувати вміння самостійно ставити стратегічно важливі цілі; навчити виділяти головне й другорядне при аналізі проблемних ситуацій, самостійно намічати план їх вирішення; розвивати здатність долати труднощі при досягненні поставленої мети; навчити приймати рішення, частково перебудовуючи вихідні компоненти проблемної ситуації; сформувати здатність приймати рішення, пов'язані з ризиком. Вирішення цих завдань відбувається шляхом залучення учнів у реальні підприємницькі відносини: вивчення попиту та пропозиції, визначення товару або послуги, виявлення потенційних конкурентів, залучення спонсорів, засобів для початку ведення підприємницької діяльності тощо. Запропоновані засоби для вирішення завдань другого етапу доповнюються навчальними рольовими іграми, де створюються умови для вдосконалення знань у підприємницькій справі, сприятлива виробнича атмосфера, дотримуються основні правила ділового спілкування.

На третьому етапі слід розвивати вміння спілкуватися, використовуючи етику ділового спілкування; сприяти становленню вміння застосовувати нове знання в нестандартній ситуації; стимулювати розвиток здатності здійснювати пошукову діяльність в процесі прийняття рішення; сприяти прояву активності при вирішенні проблемних ситуацій; навчити піддавати всебічному, глибокому аналізу умови і причини виникнення проблеми. Ці завдання етапу успішно реалізуються, якщо старшокласники активно залучаються до діяльності, що максимально схожа на діяльність молоді людини, яка успішно адаптується до нових соціально-економічних умов. Тут старшокласники включаються в розробку раціональної технології виробництва товару або надання послуги, організують самоврядування підприємницьких груп, прораховують рентабельність виробництва, здійснюють необхідні економічні розрахунки. Вимогам підготовки старшокласників до життя в умовах ринку найбільш повно відповідає імітаційна діяльність в ділових іграх. На третьому етапі використовуються й інші методи активного навчання: аналіз конкретних ситуацій, імітаційні тренінги та вправи, тематичні дискусії тощо.

На четвертому етапі потрібно навчити учнів визначати загальні закономірності і принципи розв'язання проблемних ситуацій; сприяти формуванню вміння здійснювати пошукову діяльність в процесі прийняття рішення; виробляти вміння діяти нестандартно, раціонально в процесі вироблення і прийняття оптимального рішення; навчити рішуче діяти в умовах невизначеності та проявляти терпимість до неясності ситуації; сприяти становленню вміння прогнозувати проміжні і кінцеві результати. Розв'язання таких завдань відбувається в процесі проектно-діяльності, яка дозволяє системно впливати на особистість учнів, актуалізуючи і закріплюючи сформовані на попередніх етапах компоненти підприємницької компетентності.

Процес формування підприємливості і фінансової грамотності передбачає не лише навчальні заняття, а й організацію позакласної діяльності, що охоплює: проведення виставок, ярмарок, фестивалів учнівських проектів, зустрічі з успішними підприємцями, проведення екскурсій на виробництво і фінансові установи, тижнів фінансової грамотності, учнівських практикумів тощо.

Отже, застосування системи різноманітних форм і методів активного навчання в проектно-технологічній діяльності старшокласників на уроках технологій та в позаурочний час дозволить поетапно розвинути у випускників нової української школи важливі складові ключової компетентності "Підприємливість" та фінансову грамотність.

Використані джерела

1. Білова Ю.А. Поняття та структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців економічного профілю *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2013. Вип. 7. С. 15–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ozfm_2013_7_7 (дата звернення: 06.03.2018)
2. Гельбак А.М. Формування підприємливості учня як ключової компетентності для життя: [методичні рекомендації]. Кропивницький, 2017. 24 с.

3. Ковтун О. Проблеми періодизації трансформації фінансової поведінки домогосподарств на ринку фінансових послуг України. *Проблеми економіки*. 2013. №3. С. 274 – 281.
4. Куриш Н., Куриш Д. Формування фінансової грамотності учнів – інвестиції у майбутнє економіки України. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2016. Вип. 2. – С. 19–22. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2016_2_4
5. Навчальні програми для 5-9 класів. Трудове навчання. 2017. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
6. Пронікова І.В. Виховання підприємливості та формування економічного мислення в учнів *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. 2016. Вип. 137. С. 342 – 345. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_137_83

Pyskun O., Sokol N.

THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP AND FINANCIAL LITERACY OF SENIOR STUDENTS IN THE PROCESS OF TECHNOLOGICAL EDUCATION

The article aims to analyze the structure of entrepreneurial expertise and financial literacy of school graduates and to reveal the ways of their development in the process of technological education. Based on the analysis of different approaches it was found that the structure of the competence "Entrepreneurship and financial literacy" includes the motivational-value, cognitive activity and emotionally-volitional components and their corresponding knowledge, skills, qualities. These include responsibility, autonomy, perseverance, self-discipline, initiative, creativity, ability to take risks and leadership.

It shows the influence of engineering activities on the development of certain qualities of the student. In the process of education, students learn to plan their activities, carry out a mini-marketing research to justify the purpose and design of the product, select the materials and technologies of their processing for the manufacture of high-quality competitive products, determine the required amount of materials and to use them sparingly, to develop a finished product or service, calculate the cost of the product, the amount of target profit and contract price of the product, to determine the level of profitability of the manufactured product.

There are given the stages and the forms and methods of teaching that provided the effective entrepreneurial expertise and financial literacy of senior students at the Technologies lessons and in extracurricular time. This process is dependent on the implementation of such forms, methods and learning technologies which create opportunities for students to perform the roles and tasks, solve the problems that they have to carry out in everyday life. You should use the methods and techniques of training, as analysis of specific socio-economic situations, simulation exercises and trainings, brainstorming, learning the business (role) game, case discussion, techniques of questions and answers, free association, systematic analysis. During after school hours it is carrying out of exhibitions, fairs, festivals, student projects, meetings with successful entrepreneurs, tours of production and financial institutions, weeks of financial literacy, student workshops, and the like.

Key words: *key competence, entrepreneurship, financial literacy, technological education.*

Стаття надійшла до редакції 12.03.2018 р.